

IZDVOJENO I DJELIMIČNO SUPROTNO MIŠLJENJE SUDIJE JEAN-CLAUDEA ANTONETTIJA, PREDSEDAVAJUĆEG VIJEĆA

29. maj 2013

Tom 6 od 6

2. Rušenje Starog mosta u Mostaru

Vjekovni simbol susreta Istoka i Zapada, islama i hrišćanstva, Stari most u Mostaru postao je simbol rata u Bosni. "Stari most' je omogućio razvitak i prosperitet grada. On je bio smisao postojanja grada."

Kako se čini, most je bio simbol svima. Premda je i samo njegovo rušenje jednako simbolično, napomenimo da mu je tužilaštvo u svom pretpretresnom podnesku (Pretpretresni podnesak tužilaštva od 19. januara 2006.) posvetilo svega jedan paragraf i jednu fusnotu. A Optužnica sadrži isti tekst poput onog u paragrafu 116 Pretpretresnog podneska tužilaštva. Dakle, uprkos simbolici tog mosta i značenju koje on očigledno ima, tužilaštvo nije opširnije obradilo ovu temu. Štaviše, rušenjem mosta tužilaštvo se bavi u okviru uništavanja objekata tokom opsade istočnog Mostara, odnosno u kontekstu uništavanja džamija i vjerskih ustanova.

Što se tiče pitanja baštine, optužnice u nekim predmetima uzele su u obzir aspekte kao što je vjekovna kulturna baština.

Na paragrafu 116. Optužnice zasnovano je sedam tačaka optužbi, od kojih se u četiri preuzimaju uobičajene optužne osnove u vezi s uništavanjem kulturne baštine.

- Tačka 1, zločin protiv čovječnosti, progon na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi, kažnjivo po članu 5(h) Statuta;
- Tačka 19, teška povreda Ženevskih konvencija, uništavanje imovine širokih

razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno, kažnjivo po članu 2(d) Statuta;- Tačka 20, kršenje zakona i običaja ratovanja, bezobzirno razaranje gradova,

naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom, kažnjivo po članu 3(b) Statuta;- Tačka 21, kršenje zakona i običaja ratovanja, uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju, kažnjivo po članu 3(d) Statuta.

Na početku teksta tačke 21, član 3(d) Statuta ne navodi se u cijelosti. Tu posrijedi nije samo skraćivanje citata tog člana, već svjestan izbor tužilaštva. Zbog toga nisu iskorištene sve mogućnosti koje daje član 3(d) Statuta, član koji daje najeksplicitnije utemeljenje za inkriminacije u vezi s uništavanjem kulturne baštine, što konkretno znači da Stari most nije u Optužnici okvalifikovan kao "spomenik kulture" u smislu člana 3(d).

Na paragrafu 116. zasnovane su i tri tačke Optužnice u kojima se rušenje Starog mosta tretira u širem smislu, kao napad na civile, terorisanje i okrutno postupanje:

- Tačka 24, kršenje zakona i običaja ratovanja, protivpravni napad na civile (Mostar), kažnjivo po članu 3 Statuta;
- Tačka 25, kršenje zakona i običaja ratovanja, protivpravno terorisanje civila (Mostar), kažnjivo po članu 3(d) Statuta;

- Tačka 26, kršenje zakona i običaja ratovanja, okrutno postupanje (opsada Mostara), kažnjivo po članu 3 Statuta.

Treba konstatovati da se za rušenje Starog mosta tereti temeljem svih mogućih osnova, uključujući i član 2 Statuta, za čiju primjenu na uništavanje kulturne baštine ne postoji precedent. S obzirom na važnost Starog mosta u vrijeme događaja i na njegovu opštu čuvenost nakon što je uvršten u svjetsku baštinu UNESCO-a, začuđujuće je konstatovati da ne postoji poseban paragraf u kojem se tereti za njegovo uništenje. Što se tiče merituma, njegovo uvrštavanje u paragraf 116. Optužnice – uprkos napomeni da je riječ o "građevini od međunarodnog značaja" – navodi na ozbiljno pitanje da li je Stari most u prvom redu vjerski spomenik, poput džamija na koje se taj paragraf prevashodno odnosi. U smislu člana 3(d) Statuta, u Optužnici se za rušenje mosta tereti kao za uništavanje "ustanove namijenjene religiji ili obrazovanju", a ne kao "spomenika kulture". Dakle, tužilaštvo nije u prvi plan stavilo upravo karakter objekta kao historijskog spomenika (starine), jednog od najvećih kulturnih simbola nastradalog u sukobima na Balkanu.

Tužilaštvo je bilo dužno da za optužbu za zločine protiv čovječnosti dokaže diskriminacijsku namjeru. U predmetu Blaškić, ta je namjera dokazivana putem "velike važnosti za muslimansku zajednicu u Bosni" uništenog sela "smatranog svetim mjestom među bosanskim Muslimanima" i "simbolom muslimanske kulture u Bosni." Po meni, ta posebna važnost za muslimansku zajednicu u Bosni još uvijek nije dokazana na uvjerljiv način. Stari most nije bio samo most, već simbol koji je povezivao različite zajednice, "simbol pomirenja". Svečanost kojom je obilježena njegova obnova pokazuje svu simboliku njegovog uništenja i njegove obnove. Iz teleologije međunarodnog sistema zaštite kulturne baštine proističe da obnova Starog mosta, koju je omogućila međunarodna zajednica, nema uticaja na krivicu. Isto a fortiori podrazumijeva i odluka Vijeća u predmetu Jokić da se prilikom odmjerenja kazne ne uzima u obzir eventualna obnova objekta.

U aprilu 2006., jedan od optuženih u predmetu Prlić i drugi napisao je knjigu o rušenju mosta, nastojeći činjeničnu istinu o rušenju Starog mosta naći pomoću raznih dokumenata (ekspertiza, fotografija, saslušanja). U toj se knjizi posebno pominje činjenica da je Mate Boban naredio istragu koju je mostarski javni tužilac sproveo odmah nakon rušenja mosta u novembru 1993. godine. Uprkos izvještajima vještaka, ta istraga nije urodila nikakvim relevantnim rezultatima, u protivnom odgovor na to pitanje ne bi još uvijek nastojalo naći ovo Vijeće u predmetu Prlić i drugi.

Istorija mosta u Mostaru

Mostar je osnovan u XV. vijeku, da bi se naredna četiri vijeka razvijao unutar Osmanlijskog carstva. Kroz grad Mostar teče rijeka Neretva. Nad rijekom se od 1566. godine nadvija Stari most.

Mostar je po njemu i dobio ime. Naime, "mostar" je onaj koji ubire mostarinu.

Stari most u Mostaru izgradio je 1566. godine Hajrudin, arhitekta (mimar) u službi Osmanlijskog carstva. Taj kameni most povezivao je dvije obale Neretve. Počivajući na samo jednom luku raspona 27,3 metra i visine 20 metara, sa obje strane bio je branjen po jednom kulom.

Već od 1566. oko mosta se počelo razvijati i jezgro muslimanske varoši. Stari most je bio toliko čvrst da je odolio nacističkim tenkovima koji su preko njega prelazili u Drugom svjetskom ratu. Prije rušenja 1993. godine, UNESCO je upozorio da je glavna opasnost koja prijete mostu erozija uslijed vlage, ali taj proces propadanja uspješno je suzbijen.

Stari most u Mostaru je granatiran 9. novembra 1993. godine. UNESCO je u martu 1994. uputio apel za obnovu mosta. Godine 2004., završena je identična rekonstrukcija mosta (pod okriljem UNESCO-a), od izvornog kamena i uz primjenu osmanlijske tehnike iz doba izgradnje. Stari most i okolna četvrt staroga grada Mostara uvršteni su 2005. godine u svjetsku baštinu UNESCO-a.

Srušeni mostovi kroz istoriju

Mostovi u ratu imaju stratešku vrijednost. U dva svjetska rata, mnogi mostovi uništeni su u ratnim dejstvima. Mostovi su, s vojnog gledišta, važan strateški izbor. Rušenje jednog ili više mostova može imati veoma krupne posljedice po neprijatelja (up. operacija Market Garden). Navedimo za primjer most Stari mlin u Nidervilleru (departman Moselle, Francuska), srušen u napredovanju savezničkih trupa 21. novembra 1944., most Sainte Maxence (departman Somme, Francuska) srušen 1915., ili pak most u Choisy-au-Bacu u departmanu Oise (Pikardija). Godine 1944., njemačka vojska je 1. i 2. septembra digla u vazduh više mostova u Lyonu. U Evropi, nacisti su u Firenci (Italija) srušili sve mostove osim Staroga (Ponte Vecchio). Most na rijeci Kwai (Tajland) takođe je bio srušen u američkom bombardovanju, da bi ga poslije obnovili Japanci. Tokom sukoba na Balkanu srušeno je ili oštećeno mnogo mostova. Konkretno, možemo da navedemo primjere Željeznog mosta u Čapljini, kao i drugog čapljinskog mosta, pa mosta u Vojnu, Titovog mosta itd. Tokom sukoba u Libanu, djelimično su oštećena ili srušena 92 mosta.

Da li je Stari most bio zaštićen međunarodnim pravom?

Odlukom Odbora za svjetsku baštinu Stari most i dio Starog grada u Mostaru 15. jula 2005. je uvršten u Spisak svjetske baštine UNESCO-a, nakon što je izvršenje te odluke donijete 2003. odloženo do završetka radova na rekonstrukciji. UNESCO je u devedesetim godinama osnovao Međunarodni stručni odbor za obnovu Starog mosta i Starog grada u Mostaru, koja je bila finansirana iz međunarodnih fondova. Radovi su započeli 2001. i završili 2004. godine.

Dakle, u vrijeme kada je srušen, Stari most nije bio uvršten u Svjetsku baštinu UNESCOa. Međutim, Savjet bezbjednosti, UNESCO i Vijeće Evrope bili su o opasnosti od uništenja mosta obaviješteni dopisom u kojem je, 9. jula 1993., Vlada Republike Bosne i Hercegovine apelirala da se spriječi rušenje Starog mosta i da se pošalje stručni odbor UNESCO-a kako bi se osigurala njegova zaštita.

Prilikom svog 50-og zasjedanja, Komisija za ljudska prava Ujedinjenih nacija u izvještaju o "Stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije" navodi da je Stari most u vrijeme kada je srušen bio registrovan "u UNESCO-u kao spomenik od velikog kulturnog značenja i jedini put kojim se ljudima u istočnom dijelu grada mogla dopremiti voda". Ta navodna UNESCO-va kategorizacija, međutim, nije potkrepljena drugim dokumentima.

Na nivou domaćeg zakonodavstva, moguće je da je istorijski grad Mostar, zajedno sa Starim mostom, uživao status posebne zaštite na osnovu Zakona o zaštiti i korištenju kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine iz 1985. godine (Službeni glasnik, 20/85). Ta je zaštita postojala u trenutku uvrštavanja u Svjetsku baštinu UNESCO-a 2005. godine, ali dotad nije pominjana.

A. Režim pravne zaštite kulturne baštine

a) Načela pravne zaštite kulturne baštine

Uništavanje kulturne baštine, u smislu sknavljenja istaknutih spomenika gubitničke strane, tradicionalno je bilo znak slavodobiti dopuštene pobjedniku. Poslije Drugog svjetskog rata, nastanak sve većeg broja

međunarodnih akata posvećenih zaštiti kulturne baštine, a posebno Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba ("Haška konvencija") iz 1954. ukazuje na promjenu nazora. U preambuli Haške konvencije stoji da "da štete nanesene kulturnim dobrima, bez obzira na to kojem narodu ona pripadala, predstavljaju štetu kulturnoj baštini čitavoga čovječanstva jer svaki narod daje svoj doprinos svjetskoj kulturi".

Iskustva sukoba u bivšoj Jugoslaviji, u kome su sve strane učesnice hotimično uništavale mnogobrojne lokalitete, smatraju se jednim od najupečatljivijih primjera potrebe za pravnom zaštitom kulturne baštine. Bivša Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija bila je ugovorna stranka u Haškoj konvenciji iz 1956. godine, a s danom kad su stekle nezavisnost, to su, kao države slijednice, postale Republika Hrvatska i Republika Bosna i Hercegovina. S obzirom na to, može se smatrati činjenicom da je **Stari most u Mostaru bio pod zaštitom Haške konvencije.**

a) Mehanizam zaštite kulturne baštine u međunarodnom konvencionalnom pravu prema Haškoj konvenciji iz 1954. godine

Haška konvencija iz 1954. izraz je ideje o samostojnoj vrijednosti kulturne baštine, koja u doba rata treba da se zaštiti. Posrijedi je prva međunarodna konvencija u kojoj se koristi sam termin "**kulturna baština**". Kulturna baština, između ostalog, obuhvata

"pokretna ili nepokretna dobra od velike važnosti za baštinu naroda, kao što su spomenici arhitekture, umjetnički ili istorijski spomenici, bilo vjerski ili svjetovni; arheološki lokaliteti [...]".

Konvencija predviđa čuvanje kulturnih dobara u vrijeme mira, te njihovo **poštivanje u slučaju oružanog sukoba** (član 2). **Opšti režim** zaštite nadopunjen je režimom **posebne zaštite**.

Jedini izuzetak od tih pravila predviđa se u stavu 2, "u slučaju kad vojna potreba imperativno nalaže takvo odstupanje".

Shodno članu 8, posebna zaštita primjenjuje se na ograničen broj kulturnih dobara od velike važnosti ako su ispunjeni uslovi u pogledu njihovog ne-vojnog karaktera u smislu stava 1 člana 8 Konvencije i ukoliko su ta dobra upisana u međunarodni registar. Stranke ugovornice, dakle, mogu da utiču kako na sporazum o posebnoj, tako i na sporazum o opštoj zaštiti, npr. osporavajući veliku važnost pojedinog dobra za kulturno naslijeđe naroda.

Opozivanje imuniteta za dobra pod posebnom zaštitom podvrgnuto je striktnijem uslovu "**neizbježne vojne potrebe**" (član 11(2)).

Iz člana 6 Konvencije proističe da je označavanje kulturnih dobara u smislu člana 4

fakultativno, dok dobra pod posebnom zaštitom moraju da budu obilježena znakom raspoznavanja (član 10).

Stari most u Mostaru nije bio označen nikakvim znakom raspoznavanja koji bi mu pridavao posebnu zaštitu. Ali, budući da član 6 Konvencije priznaje zaštitu čak i bez postavljanja znaka raspoznavanja, čini se da je Stari most u Mostaru ipak bio kulturni spomenik zaštićen Haškom konvencijom iz 1954. godine.

Kako god bilo, moramo se zapitati ne primjenjuje li se u slučaju te zaštite i neko izuzeće? Nije li se **Stari most u Mostaru** mogao smatrati **vojnim ciljem**? Da bi se odgovorilo na to pitanje, potrebno je vidjeti što o tome kaže sudska praksa.

A. Zaštita kulturne baštine pred Međunarodnim sudom

a) Odredbe Statuta

U skladu sa svojim zadatkom krivičnog gonjenja u vezi s djelima teškog kršenja međunarodnog humanitarnog prava, Međunarodni sud ima nadležnost da uništavanje kulturne baštine sankcioniše kao kršenje zakona ili običaja ratovanja (član 3(d) Statuta), ili, na uopštenijem nivou, kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949. (član 2(d) Statuta) i zločin protiv čovječnosti (član 5(h) Statuta).

Za rušenje Starog mosta **teretilo se temeljem svih tih odredbi Statuta.**

aa) Terećenje po osnovu kršenja zakona ili običaja ratovanja

Budući da u međunarodnim pravnim instrumentima ne postoji opšteprihvaćena definicija izraza "kulturna baština", u Statutu Međunarodnog suda taj se pojam ne navodi eksplicitno. U članu 3(d) Statuta navodi se što se smatra kulturnom baštinom. Novija sudska praksa oslanja se u pogledu zaštite "kulturne baštine" na član 3(d). Kako se kaže u preambuli člana 3 Statuta, spisak koji je u njemu sadržan nije iscrpan.

Član 3 – Kršenja zakona ili običaja ratovanja

"Međunarodni sud je nadležan da krivično goni osobe koje su prekršile zakone ili običaje ratovanja. Ta kršenja, između ostalog, uključuju sljedeće:

(c) zauzimanje, uništavanje ili hotimično oštećivanje vjerskih, dobrotvornih i obrazovnih ustanova, ustanova namijenjenih umjetnosti i nauci, istorijskih spomenika i umjetničkih i naučnih djela."

Član 3(d) Statuta u suštini preuzima članove 27 i 56 Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu, priloženog uz IV. ženevsku konvenciju iz 1949., koji je dio međunarodnog običajnog prava. Po toj osnovi, djela uništavanja navedena u članu 3(d) mogu se okvalifikovati kao ratni zločini.

bb) Terećenje po osnovu teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949.

Kao osnova za sankcionisanje uništavanja kulturne baštine može se primijeniti i član 2(d).

Član 2 – Teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949.

"Međunarodni sud je nadležan da krivično goni osobe koje su počinile ili naredile da se počine teške povrede Ženevskih konvencija od 12. augusta 1949., odnosno sljedeća djela protiv osoba ili imovine zaštićenih odredbama relevantne Ženevske konvencije:

b) uništavanje i oduzimanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom i izvedeno je protivpravno i bezobzirno."

Sudska praksa Međunarodnog suda dosad je prednost davala članu 3(d) Statuta, odredbi u kojoj se konkretnije nego što to čini član 2 nabrajaju razni elementi kulturne baštine ("dobra"). Na osnovu člana 2(d) nije izrečena nijedna osuda za uništavanje kulturnih dobara. Pored konkretnosti člana 3(d), razlog za to je možda činjenica da se, po mišljenju Žalbenog vijeća u predmetu Tadić, član 3 primjenjuje na sukobe

i nemeđunarodnog i međunarodnog karaktera, dok je uslov za primjenu člana 2 postojanje međunarodnog sukoba i dovoljna veza između tog sukoba i krivičnih djela za koja se tereti.

ce) Terećenje po osnovu zločina protiv čovječnosti

U slučaju da je uništavanje kulturne baštine bilo dio "rasprostranjenih ili sistematskih zločina protiv civilnog stanovništva i da je optuženi morao znati da se njegova djela uklapaju u taj obrazac," može se teretiti i na osnovu člana 5(h) Statuta.

Član 5 – Zločini protiv čovječnosti

"Međunarodni sud je nadležan da krivično goni osobe odgovorne za sljedeća krivična djela kada su počinjena u oružanom sukobu, bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera, i usmjerena protiv civilnog stanovništva:

(h) progoni na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi."

Iako se ta odredba ne tiče eksplicitno kulturne baštine, ona se za sankcionisanje uništavanja kulturnih dobara primjenjivala zbog toga što daje mogućnost primjene i u mirnodopskim uslovima. Taj moment je posebno važan s obzirom na to da Haška konvencija iz 1954. pokriva samo ratne uslove.

b) Primjena u sudskoj praksi

U desetak presuda u kojima se Međunarodni sud dosad bavio ovom temom, uništavanje kulturne baštine tretira se kao kao ratni zločin i zločin protiv čovječnosti. Ovo izlaganje usredsređuje se na elemente koji se prije svega tiču uništavanja kulturne baštine, a ne toliko kontekstualnih elemenata specifičnih za različite kategorije krivičnih djela.

aa) Terećenje po osnovu kršenja zakona ili običaja ratovanja

Iako uništavanje kulturne baštine može biti djelo u osnovi krivičnih djela iz članova 3(b), (c), (d) i (e), direktno navođenje kulturne baštine u stavu (d) tu odredbu čini pertinentnijom. Prvi precedent postavljen je u predmetu *Blaškić*.

Po mišljenju Vijeća u **predmetu Blaškić**, "[o]štećivanje ili razaranje moralo je biti počinjeno na hotimičan način nad institucijama za koje se jasno može utvrditi da su namijenjene religiji ili obrazovanju". Kriterijum jasne vjerske ili obrazovne namjene važi i za druge kategorije na koje se član 3(d) Statuta odnosi.

Za utvrđivanje koji su objekti zaštićeni u smislu člana 3(d) Statuta, od Prvostepene presude u predmetu *Kordić* i *Čerkez* mjerodavnim se smatra član 1 Haške konvencije iz 1954., koji se primjenjuje na sva "pokretna i nepokretna dobra od velike važnosti za kulturnu baštinu naroda". **Vijeće ovdje podsjeća na to da je bivša Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija bila strana ugovornica Konvencije iz 1956. godine, a da su to sukcesijom zatim postale i Republika Hrvatska i Republika Bosna i Hercegovina.**

U predmetu Strugar, koji se odnosi na uništavanje **Starog grada Dubrovnika**, Pretresno vijeće detaljno analizira izvore za inkriminisanje uništavanja kulturne baštine u međunarodnom običajnom i konvencionalnom pravu kako bi definisalo obilježja bića krivičnog djela. Vijeće uzima u obzir član 27 Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu uz IV. hašku konvenciju iz 1907., član 4 Haške konvencije iz 1954., član 53 Dopunskog protokola I, te član 16 Dopunskog protokola II uz Ženevske

konvencije iz 1949. godine. Vijeće smatra da, uprkos terminološkim razlikama, ti dokumenti na sličan način izražavaju pojam kulturne baštine. Shodno tome, zaštićenim u smislu člana 3(d) Statuta smatraju se sva dobra zaštićena u smislu bilo kojeg od pomenutih dokumenata.

Po mišljenju Pretresnog vijeća **u predmetu Kordić i Čerkez**, član 3(d) Statuta, u smislu osnove za inkriminisanje zapljene, uništavanja i namjernog oštećivanja kulturne baštine, treba da se shvati kao *lex specialis* u odnosu na inkriminisanje protivpravnih napada na civilne ciljeve na osnovu člana 3 Statuta za slučaj kulturne baštine. S obzirom na Dopunski protokol Ženevskih konvencija iz 1949., Vijeće primjećuje da član 52 utvrđuje "opštu zaštitu" civilne imovine, dok član 53 predviđa "posebnu zaštitu" za predmetna dobra.

U predmetu Jokić, Vijeće je optuženom izreklo osuđujuću presudu za uništavanje **Starog grada Dubrovnika** koji je 1975. uvršten u Svjetsku baštinu UNESCO-a.1238 Od svih predmeta koje je rješavao Međunarodni sud, **razaranje Dubrovnika** je, s obzirom na njegovu **simboličku dimenziju**, napad na kulturnu baštinu **najsličniji rušenju Starog mosta**. Nakon što se optuženi izjasnio krivim, Vijeće je odlučilo da se mogućnost da se uništeni objekti obnove ne može smatrati olakšavajućom okolnošću koju bi trebalo uzeti u obzir prilikom odmjeravanja kazne. Ključni kriterijumi koje je Vijeće uzelo u obzir bili su stepen pravne zaštite baštine i stvarni razmjeri štete nanijete zaštićenoj baštini.

bb) Terećenje po osnovu zločina protiv čovječnosti

U predmetu Blaškić uništavanje kulturne baštine je, unutar cjeline drugih krivičnih djela, prvi put shvaćeno kao djelo u osnovi zločina protiv čovječnosti i progona. Rušenje objekata simboličke vrijednosti, počinjeno u diskriminacijskoj namjeri, protumačeno je kao fizički napad na predmetno stanovništvo. Time je sudska praksa Međunarodnog suda dala značajan doprinos zaštiti kulturne baštine.

Vijeće u predmetu Blaškić to je ovako izrazilo: "[P]rogon se može manifestirati i na drugi način osim napadom na ljudsku osobu, između ostalog radnjama čija težina ne proizilazi iz njihove očite okrutnosti, nego iz pokušaja uvođenja diskriminacije u ljudski rod. [...] [K]onfiskacija ili uništavanje [...] zgrada od simbolične vrijednosti [...] koj[e] su pripadal[e] muslimanskom stanovništvu u Bosni i Hercegovini mogu se okvalificirati kao djela progona."

"[P]od uništavanjem imovine podrazumijeva se uništavanje gradova i sela i druge javne ili privatne imovine koja pripada određenom civilnom stanovništvu, odnosno pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom, a koje se sprovodi u velikim razmjerima na protivpravan, samovoljan i diskriminirajući način." Treba primjetiti da Vijeće uvodi dva značajna elementa:

- široke razmjere;

- nepostojanje vojne nužde.

Vijeće je kao svoj izvor detaljno izložilo u prvom redu sudske prakse iz predmeta Kordić i Čerkez, pozivajući se i na praksu međunarodnih vojnih sudova i na Komisiju za međunarodno pravo. Po mišljenju Vijeća, uništavanje vjerske baštine "predstavlja napad na sam vjerski identitet naroda. [...] [Ono] je gotovo čista manifestacija pojma 'zločina protiv čovječnosti'". U našem slučaju, može se postaviti pitanje da li most ima vjersku konotaciju. On se može shvatiti kao kultno mjesto, ali proširivanjem tog pojma na most za mene bi se otišlo predaleko.

i) Diskriminacijski karakter uništavanja

Da bi pokazalo diskriminacijski karakter uništenja jednog muslimanskog sela u Bosni i Hercegovini, Vijeće u **predmetu Blaškić** posebno uzima u obzir "veliku važnost za muslimansku zajednicu u Bosni" jednog uništenog sela "smatran[og] svetim mjestom među bosanskim Muslimanima" i "simbol[om] muslimanske kulture u Bosni". Vijeće zaključuje: "Način na koji je izvršen napad i razmjeri zlodjela [dovoljna su osnova da se utvrdi] kako je taj napad bio usmjeren protiv civilnog muslimanskog stanovništva". S tim gledištem se mogu složiti samo ako je Stari most bio simbol muslimanske kulture.

ii) Predmetna kulturna dobra

Priroda dobara čijim se uništenjem može ostvariti zločin protiv čovječnosti prvi put je definisana u Drugostepenoj presudi u predmetu Blaškić iako nije konkretno bila riječ o kulturnoj baštini:

"[P]ostoje određene vrste imovine čije uništenje možda nema dovoljno snažan negativan uticaj na žrtvu da bi to predstavljalo zločin protiv čovječnosti, čak i kada se uništava iz razloga diskriminacije[,] [...] osim ako je [ona] nužno potreb[na] i od životne važnosti za vlasnika."

Može se postaviti pitanje da li je Stari most nužno potreban i od životne važnosti. To se možda može tvrditi na simboličkom nivou.

Iako se svako uništavanje kulturne baštine počinjeno u traženoj diskriminacijskoj namjeri ne može okvalifikovati kao zločin protiv čovječnosti, taj nivo je dosegnut ako takve radnje "predstavljaju] uskraćivanje ili povredu temeljnog prava predviđenog u međunarodnom običajnom ili ugovornom pravu" i ako, bilo pojedinačno bilo zajedno s drugima, "imaju jednaku težinu kao i druga krivična djela nabrojana u članu 5 Statuta".

cc) Rezerva u slučaju upotrebe za vojne svrhe

Zaštita kulturnog dobra zavisi od toga da li se ono koristi u vojne svrhe. Jedna od varijanata doktrine "vojne potrebe", načela često korištenog u međunarodnom humanitarnom pravu, ograničava zaštitu kulturnih dobara shodno gorepomenutim međunarodnim ugovorima. O izuzeću te vrste prvi se put raspravljalo u presudi u predmetu Blaškić, u vezi s ratnim zločinom uništavanja imovine iz člana 2(d) statuta, odredbe koja izričito predviđa rezervu u tom smislu ("koje nije opravdano vojnom nuždom"). Iako član 3(d) Statuta ne sadrži sličnu odredbu, rezonovanje u sudskoj praksi u vezi s upotrebom kulturne baštine za vojne svrhe ne nalazi veću razliku između pravnog utemeljenja ratnog zločina i pravnog utemeljenja zločina protiv čovječnosti.

U predmetu **Blaškić** Vijeće je postavilo dvostruki negativni uslov, naime, dobra "u trenutku događaja" ne smiju biti "korišten[a] u vojne svrhe. Takve se institucije takođe ne smiju nalaziti u neposrednoj blizini vojnih objekata". Prvi uslov potvrđen je u predmetu Naletilić i Martinović, dok je druga restrikcija u istom predmetu eksplicitno ukinuta.

U Prvostepenoj presudi u predmetu Strugar ukidanje tog uslova je potvrđeno u smislu da samo blizina lokaciji vojnih ciljeva ne opravdava uništavanje. Vijeće detaljno ispituje izvore te rezerve u međunarodnom pravu. Ista ideja je sadržana već u Pravilniku uz IV. hašku konvenciju iz 1907., a konkretno je izražena u članu 4(2) Haške konvencije iz 1954. godine:

4(2): "Od obaveza navedenih u stavu 1. ovoga člana može se odstupiti samo u slučajevima kad vojna potreba imperativno nalaže takvo odstupanje."

Vijeće napominje da se u **Dopunskim protokolima uz Ženevske konvencije iz 1949. pojam vojne potrebe ne pominje**. Međutim, s obzirom na karakter Protokola kao dopune, time se ne dovodi u pitanje generalno postojanje u međunarodnom pravu rezerve iz razloga vojne potrebe.

Tačan obim te rezerve, međutim, nije preciziran. Haška konvencija iz 1954. ne razjašnjava domašaj kriterijuma "imperativne potrebe". To je precizirano u Drugom protokolu iz 1999. godine, priloženom uz Konvenciju. Po Drugom protokolu **"imperativna potreba" podrazumijeva uslov da je dobro pretvoreno u vojni cilj i da se bez usmjeravanja neprijateljskog čina prema tom zaštićenom dobru ne može ostvariti slična vojna prednost**. U Protokolu, u članu 1(f), "vojni cilj" je definisan kao **"objekt koji po svojoj prirodi, lokaciji, svrsi ili upotrebi djelotvorno pridonosi vojnoj akciji i čije potpuno ili djelomično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija u okolnostima koje vladaju u datom trenutku pruža jasnu vojnu prednost"**.

Po svemu sudeći, nije izvjesno da se definicije iz Protokola moraju, zavisno od slučaja, doslovno primjenjivati niti da su one glavni izvor prava. U predmetu Strugar, Vijeće nije bilo u situaciji da se izjašnjava o pitanju da li je rezerva iz Haške konvencije ("imperativno nalaganje") uža od one iz Pravilnika iz 1907. godine. Dakle, pojam "upotrebe za vojne svrhe" možda nema isti obim kao pojam "vojne potrebe".

Da li se Stari most smatrao vojnim ciljem?

Cijelo pitanje je u tome da se utvrdi da li je **Stari most u Mostaru** bio objekt civilnog ili vojnog karaktera. Na generalnom nivou, postavljena je zabrana napada na civilna dobra. Međutim, ta se zabrana ne odnosi na vojne objekte, odnosno na "vojne ciljeve."

a) Zaštićeni status Starog mosta po osnovu njegovog svojstva kulturne baštine

Da bi se smatrao ciljem koji je dio kulturne baštine u smislu člana 3(d) Statuta, Stari most je, shodno **Prvostepenoj presudi u predmetu Strugar**, morao da bude zaštićen u smislu bilo kojeg od pomenutih dokumenata. U trenutku kada je srušen, Stari most još uvijek nije bio upisan u Svjetsku baštinu **UNESCO-a** niti je bio obilježen kao objekat pod nekom posebnom zaštitom. No to a priori ne isključuje zaštitu u smislu Haške konvencije iz 1954., shodno kojoj nije obavezno označiti zaštićeni objekt (član 6). Imajući u vidu član 1 Haške konvencije, Stari most po svoj prilici jeste bio pod njenom zaštitom. Trebalo je, međutim, da vlada BiH Stari most prizna kao dobro "od velike važnosti za kulturnu baštinu naroda". U svakom slučaju, 24. septembra 1992., u sklopu jedne akcije obnove grada Mostara, Boro Puljić je izdao odluku o imenovanju privremenog odbora za zaštitu kulturnih dobara u HZ HB. U tački II te odluke stoji da odbor ima zadatak da utvrdi stanje Mosta (koji je već bio oštećen u drugim napadima) i da ga zaštititi. Možemo, dakle, da zaključimo da je vlada BiH bila svjesna izuzetnog značenja Starog mosta kao kulturne baštine. U potpunosti se slažem s takvim pristupom.

b) Opravdanost uništavanja iz razloga vojne potrebe?

Sudeći po iskazima svjedoka, **izvjesno je** da je Stari most bio **od koristi za snage ABiH**

- one su imale kontrolu nad njim i njime se služile za transport vojnika i vojnog materijala. Armija BiH je Stari most koristila za dotur oružja i hrane. Ni iz jednog pravnog instrumenta ne proizlazi da, u kontekstu pojma vojne potrebe, upotreba za vojne svrhe mora da bude jedina ili štaviše glavna namjena.

Shodno Drugom protokolu (iz 1999.) uz Hašku konvenciju, čija se relevantnost u ovom predmetu, dakako, treba izvesti iz običajnog karaktera koji je on imao 1993. godine, imperativna vojna potreba u smislu člana 4(2) Haške konvencije iz 1954. definisana je kroz dva uslova: **pretvaranje objekta u vojni cilj** i nepostojanje "drugoga stvarno mogućeg rješenja za postizanje slične vojne prednosti kakvu pruža usmjeravanje neprijateljskog čina prema tom cilju".

Definicija **vojnog cilja je kompleksna, ona je ključni element mehanizma zaštite civila u vrijeme sukoba**. To podrazumijeva da se u suštini radi o negativnoj definiciji.

Shodno IX. haškoj konvenciji iz 1907., što se tiče bombardovanja od strane pomorskih snaga u vrijeme rata, "zabranjeno je bombardovanje od strane pomorskih snaga nebranjenih luka, gradova, sela, naselja ili zgrada. [...] Ipak nisu u ovu zabranu uključeni vojna utvrđenja, vojne ili pomorske ustanove, skladišta oružja ili ratnog materijala, radionice i instalacije koje mogu biti korištene za potrebe neprijateljske mornarice ili vojske [...]". Ta pravila popraćena su odredbama u vezi s obaveznim upozorenjima prije napada. Pravila nikada nisu zaživjela u primjeni, ali daju predstavu o tome šta se 1907. godine smatralo vojnim ciljem.

Godine 1922. započeo je rad Komisije pravnika, zadužene za djelimičnu reviziju zakona ratovanja. Član 24 bio je posvećen definiciji civilnih dobara i vojnih ciljeva. Shodno tom članu, vojni cilj je "cilj čijim bi se potpunim ili djelimičnim uništenjem postigla jasna prednost za jednu od zaraćenih strana". Svrha napada omogućava definisanje razlike između vojnog cilja i civilne imovine. Ovaj pokušaj definicije nije prerastao u kodifikovanu normu, a niti dvije Ženevske konvencije iz 1929. koje se odnose na ranjenike, bolesnike i ratne zarobljenike nisu uključile nijednu odredbu izvedenu iz te definicije, iako se u njima daje distinkcija između civilnih dobara i vojnih ciljeva.

Godine 1949., kada se radilo na tekstu četiriju Ženevskih konvencija, u tekst nije uvrštena nikakva jasna definicija vojnih ciljeva iako se oni u njemu izričito pominju. Naime, tokom Drugog svjetskog rata, iako su države na opštem nivou priznale da napadi ne mogu biti usmjereni na vojne ciljeve, definicija tih vojnih ciljeva nije postojala. Zaraćene strane su tada po slobodnom nahođenju odlučivale šta treba shvatiti kao "vojni cilj". A njihove definicije često su varirale u zavisnosti od situacije u kojoj bi se našle. Nametala se potreba za objektivnom i nedvosmislenom definicijom.

Vrlo često, distinkcija između **vojnog cilja** i civilnog objekta zasnivala se na vanjskim obilježjima. Sudska praksa iz Drugog svjetskog rata, međutim, izlučila je izvjesne opšte kriterijume koji su kasnije poslužili kao inspiracija za definicije ovog pojma. U predmetu List (Hostages Trial), američki vojni sud u Nürnbergu je naglasio da je moguće da se određeni objekti koriste za vojne namjene:

"Da bi uništavanje imovine bilo legitimno, moraju ga imperativno nametati potrebe ratovanja. Arbitrarno uništavanje protivno je međunarodnom pravu. Mora postojati dovoljna veza između uništenja imovine i pobjede nad neprijateljskim snagama. Legitimno je uništavati željezničke pruge, saobraćajnice ili bilo koju drugu imovinu koju može da koristi neprijatelj. Mogu se uništiti čak i privatne stambene kuće ili crkve ako se to pokaže neophodnim za vojna dejstva."

Upravo na osnovu tih kriterijuma, Sud nije u datim okolnostima ocijenio kriminalnim uništavanje sela, puteva, mostova, lučkih postrojenja i svih transportnih i komunikacijskih sredstava, koje su optuženi naredili s ciljem da se uspori napredovanje sovjetskih snaga u vrijeme kad se njemačka vojska povlačila iz Norveške.

U **predmetu Von Lewinski** (alias Von Manstein), judge advocate (vojni sudija) je pokazao da prednosti ostvarene uništenjem nisu dovoljne da ga opravdaju. Pored toga, shodno članu 23(g) Haškog pravilnika, uništavanje mora da bude motivirano **stvarnom potrebom**:

"Prva očigledna napomena u vezi s formulacijom tog člana jeste da je uslov 'potreba', a ne 'prednost'. Druga, da ta potreba mora da bude 'imperativna'. Vojska koja se povlači i koja iza sebe ostavlja pustoš može neprijatelju stvoriti mnoge očigledne nevolje, a za vojsku koja se povlači ekvivalentne prednosti. Sama ta činjenica, ako formulacija ovog člana ima smisla, ne može biti opravdanje."

Godine 1954., Haška konvencija u vezi sa zaštitom kulturnih dobara dala je u članu 8 djelimičnu definiciju zatvorenog tipa onoga što se može smatrati "vojnim ciljem".

Godine 1956., MKCK je predložio nacrt Pravilnika o ograničenju opasnosti kojima je izloženo civilno stanovništvo u vrijeme rata. U članu 7 tog nacrta data je definicija pojma "vojni cilj". Po tom članu, "da bi se ograničile opasnosti kojima je izloženo civilno stanovništvo, napadi mogu biti usmjereni samo na vojne ciljeve".

A takvima se smatraju samo **ciljevi koji pripadaju jednoj od kategorija ciljeva koji su po svojoj prirodi od opštepriznatog vojnog interesa. Te kategorije se navode u dodatku pravilnika.**

Međutim, bez obzira na to da li pripadaju nekoj od tih kategorija, objekti se ne mogu smatrati vojnim ciljevima ako se njihovim potpunim ili djelimičnim uništenjem u datim okolnostima ne postiže neka vojna prednost.

Ova definicija sadrži dva kumulativna elementa. Da bi se cilj mogao smatrati vojnim, mora biti prihvaćeno da je od vojnog interesa, a njegovim uništenjem se mora ostvariti vojna prednost. U svakom slučaju, spiskom zatvorenog tipa koji se s vremenom može mijenjati postavljeni su okviri pojma "vojnog cilja".

Godine 1969., Institut za međunarodno pravo takođe je predložio donekle sličnu definiciju pojma "vojnog cilja". Naime, po Institutu za međunarodno pravo, "vojnim ciljevima mogu se smatrati samo oni ciljevi koji **po svojoj prirodi, lokaciji, namjeni ili vojnoj upotrebi djelotvorno doprinose vojnoj akciji ili je opšteprihvaćeno da su od vojnog interesa**, na način da oni koji odluče da ih potpuno ili djelimično unište, tim uništenjem u datim okolnostima postižu konkretnu i neposrednu materijalnu vojnu prednost".

MKCK je, 1970.–1971. godine, u nacrtu teksta Protokola predložio kombinovanu definiciju. Po tom nacrtu, napadi moraju biti strogo ograničeni na vojne ciljeve, **odnosno one za koje je po njihovoj prirodi, namjeni ili upotrebi opšteprihvaćeno da su od vojnog interesa i čijim se potpunim ili djelimičnim uništenjem u datim okolnostima postiže neposredna materijalna vojna prednost.**

Shodno tome, dobra namijenjena za potrebe civilnog stanovništva, poput kuća, stambenih objekata, infrastrukture ili sredstava transporta, kao i sva dobra koja nisu vojni ciljevi, mogu biti cilj napada samo ako se koriste prevashodno u funkciji vojnih nastojanja.

Na diplomatskoj konferenciji na kojoj se nastojala odrediti definicija pojma "vojnih ciljeva" proglašen je imunitet za dobra civilnog karaktera, da bi se zatim definicija "vojnih ciljeva" odredila a contrario. To je bilo prvi put da je pojam "vojni cilj" definisan u nekom međunarodnom ugovoru. Definicija usvojena na toj konferenciji u velikoj je mjeri bila inspirisana ranijim pokušajima.

Dakle, definicija "vojnog cilja" u Drugom protokolu uz Hašku konvenciju sadrži dva elementa. Cilj se može smatrati vojnim ako su ostvarena oba elementa.

Prema prvom uslovu, to mora biti "**objekt koji po svojoj prirodi, lokaciji, svrsi ili upotrebi djelotvorno pridonosi vojnoj akciji**". Ovaj element tiče se objekata koji, po svojoj "prirodi" djelotvorno doprinose vojnoj akciji. Toj kategoriji pripadaju sva dobra koja neposredno koriste oružane snage: oružje, oprema, sredstva transporta, utvrđenja, skladišta, objekti u kojima borave vojne snage, štabovi, centri veze, itd.

Da bi bio ispunjen i drugi uslov, "**potpuno ili djelomično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija u okolnostima koje vladaju u datom trenutku [moraju pružiti] jasnu vojnu prednost**". Taj drugi kriterijum povezan je s "lokacijom" objekata. Jasno je da postoje objekti koji, iako nisu vojne prirode, djelotvorno doprinose vojnoj akciji zbog svoje lokacije. To može, na primjer, biti most ili neka druga građevina; takođe, kao što smo već vidjeli gore u tekstu, to može biti zona koja je zbog svog položaja od posebne važnosti za vojna dejstva, bilo da je riječ o tome da se ona zauzme, da se spriječi njeno zauzimanje od strane protivnika, ili pak da se protivnik primora da je napusti. Valja napomenuti da Radna grupa Komisije III, koja je uvela taj kriterijum lokacije, nije pritom dala i obrazloženje.

Kriterijum "namjene" tiče se budućeg korištenja nekog objekta, dok se kriterijum "upotrebe" odnosi na trenutnu funkciju. Većina objekata civilnog karaktera može se pretvoriti u objekte od koristi za oružane snage. Na primjer, škola ili hotel su civilni objekti, ali ako se koriste za smještaj vojnika ili komande, oni postaju vojni ciljevi. Vidjet ćemo, u vezi sa stavom 3, da se u slučaju nedoumice pretpostavlja da su objekti civilni.

Druga postrojenja ili objekti čija je namjena proizvodnja civilnih dobara mogu se koristiti i u vojne svrhe: u tom slučaju je riječ o ciljevima kombinovanog karaktera, tj. koji imaju vrijednost i za civilno stanovništvo, ali i za vojnike. U tom slučaju treba imati u vidu vrijeme i mjesto napada s obzirom na, s jedne strane, očekivanu vojnu prednost te, s druge strane, na očekivane gubitke u životima civilnog stanovništva i štetu koja bi mogla da bude nanesena civilnoj imovini.

Najzad, uništavanje, zauzimanje ili neutralizacija moraju, u određenim vremenskim i prostornim uslovima, rezultirati ostvarivanjem "jasne vojne prednosti." Drugim riječima, nije dopušteno krenuti u napad kojim bi se ostvarila samo neodređena ili eventualna prednost. Naredbodavci ili izvršioci napada moraju da raspolažu s dovoljno informacija kako bi mogli postupati ne gubeći iz vida taj zahtjev: u slučaju sumnje mora se voditi računa o zaštiti civilnog stanovništva, što i jeste cilj Protokola.

Što se tiče dva elementa koji prema opšteprihvaćenoj definiciji čine vojni cilj, na osnovu iskaza svjedoka može se zaključiti da je Stari most po svojoj lokaciji i upotrebi, u periodu koji je prethodio njegovom uništavanju, djelotvorno doprinosa vojnoj akciji ABiH. Ovdje se mora uzeti u obzir činjenica da je Stari most bio jedan od posljednjih mostova u Mostaru koji su ostali netaknuti.

U Mostaru je **Stari most** omogućavao pristizanje materijala i ljudstva za ABiH i to je bio jedini put kojim je dio istočnog Mostara snabdijevan vojnim materijalom. Dakle, uništivši Stari most, HVO je presjekao dotur namirnica i municije, čime je ostvario **vojnu prednost**. Stari most u Mostaru je, dakle, za HVO bio vojni cilj.

Vijeće na osnovu analize video-snimaka ne može da izvede zaključak van razumne sumnje o tome ko je na kraju prouzrokovao rušenje Starog mosta. Možda se radi o tome da je uzrok bila kontinuirana topovska paljba prije rušenja, koja nije razorila, već oštetila *Stari most*.

Isto tako, na jednom video-snimku vidi se mjesto udara projektila koji je, sudeći po odgovoru **optuženog Petkovića** na jedno pitanje, bio ispaljen sa srpskih linija. Ako je to tako, treba voditi računa o različitosti osnova za navode iz paragrafa 116 Optužnice. U članu 3 Statuta eksplicitno se, pored uništavanja, pominje "hotimično oštećivanje", dok se član 2 ograničava na uništavanje. Što se tiče zločina protiv čovječnosti, trebalo bi utvrditi da li težina nanijete štete doseže stepen težine uništavanja "imovine koja je nužno potrebna i od životne važnosti za vlasnika".

U zaključku, smatram da tužilaštvo nije formalno utvrdilo identitet onoga ko je ispalio projektil koji je rezultirao **rušenjem Starog mosta**.

Što se tiče oštećivanja, nesporno je da je topovska paljba mogla da ošteti Stari most, a on je već bio oštećen uslijed sukoba sa Srbima. Zbog toga se oštećivanje teško može s izvjesnošću pripisati jednoj ili drugoj strani. U svakom slučaju, po mom mišljenju **Stari most** je bio **legitiman vojni cilj** čije je uništavanje HVO-u omogućilo da postigne nespornu vojnu prednost jer su time bili onemogućeni svaki saobraćaj i snabdijevanje namirnicama.

Što se tiče **načela proporcionalnosti**, ne vidim kako bi se ono moglo primijeniti u ovom slučaju. Ako je **Stari most** bio vojni cilj, on se jednostavno morao uništiti. Kako god bilo, ne postoji ništa što bi se moglo zvati proporcionalnim uništavanjem.